

Prof. zw. dr Silvija Borovnik
Uniwersytet w Mariborze
Wydział Filozoficzny
Katedra Filologii Słowiańskiej
silvija.borovnik@um.si

Maribor, dn. 15. 03. 2017 r.

Ocena rozprawy doktorskiej mgr Marleny Grudy pt. *Bohater w powieści słoweńskiej po 1991 roku*

Rozprawa doktorska pani mgr Marleny Grudy poświęcona jest roli, funkcji i przemianom bohatera we współczesnej prozie słoweńskiej po 1991 roku. Dysertacja wraz ze wstępem, zakończeniem i bibliografią obejmuje 403 strony. Na pracę składają się dwie obszerne części z podrozdziałami: pierwsza, pt. *Bohater literacki* stanowi opracowanie teoretyczne, a druga, pt. *Bohater w powieści słoweńskiej* – analizę wybranych tekstów literackich.

Autorka we *Wstępie* podkreśla, że kategoria bohatera literackiego od dawna znajdowała się w centrum zainteresowania nie tylko historyków literatury, lecz również filozofów, psychologów i socjologów, uwzględniających także jej kontekst kulturowy, narodowy i regionalny. Jej zainteresowania rolą bohatera w powieści słoweńskiej właśnie po 1991 roku wynikają w znacznej mierze ze zmian, które nastąpiły we współczesnej literaturze w związku z przełomowym rokiem powstania nowego niezależnego państwa. M. Gruda przedstawia słoweńskiego bohatera literackiego, sięgając do tradycji twórczości Ivana Cankara i Vladimira Bartola. Cankar wykreował – Jej zdaniem – dominujący typ bohatera w powieści słoweńskiej pierwszej połowy XX wieku. Bartol – jak pokazuje w analizach – jest twórcą alternatywnego typu bohatera wobec dominującego modelu Cankara. Autorka dostrzega obecność stworzonej przez nich tradycji i jej wpływu na literaturę współczesną na przykładzie piętnastu wybranych powieści, opublikowanych w latach 1991-2013, wskazując na jej kontynuację i degradację.

Pierwszą część stanowi obszerne opracowanie teoretyczne, oparte na pracach wielu badaczy polskich, np. Bożeny Tokarż czy Zdzisława Darasza i słoweńskich, np. Janka Kosa, Dušana Pirjevca, Alojziji Zupan Sosič, Silviji Borovnik, Toma Virka, Vanesy Matajca i Matjaža Kmecla. Autorka uwzględnia także teorie m.in. Henryka Markiewicza, Aliny Brodzkiej, Rolanda Barthesa, Kazimierza Bartoszyńskiego, Juliana Krzyżanowskiego, Milana Kundery,

Michała Bachtina, Gyorgy'a Lukacsa i innych. Rozpoczyna od przybliżenia historii rozwoju powieści, opierając się na diagnozie Bachtina. Twierdził on, że powieść jest najważniejszym gatunkiem nowej literatury. Podkreślał przy tym, że gatunek ten stale ulega przekształceniom i jego rozwój nie jest jeszcze zakończony. Autorka przywołuje liczne przykłady znaczących dzieł literatury światowej (od starożytności do Alaine'a Robbe-Grilleta, Nathalie Sarraute itp.). Jej zdaniem bohater we współczesnej prozie słoweńskiej pełni potrójną funkcję: jest bohaterem, narratorem i podmiotem literackim. Analizując role i typy bohatera w literaturze, Autorka uwzględnia koncepcje polskich badaczy, np. Michała Głównickiego i Aleksandry Okopień-Sławińskiej. Podkreśla, że w badaniach należy uwzględnić stosunek narratora do bohatera, jego punkt widzenia i światopogląd.

W podrozdziale poświęconym słoweńskiej teorii powieści dostrzega Ona (po 1991) nawiązania do koncepcji Lukacsa. Przedstawia stanowisko Janka Kosa, który stwierdził, że pierwsza modernistyczna powieść słoweńska ukazała się w 1958 roku (Dominik Smole, *Črni dnevi in beli dan*). Doktorantka dodaje, że powieść słoweńska XX i XXI wieku łączy w sobie cechy tego, co lokalne i tego, co globalne, nie tracąc przy tym charakteru narodowego. Przywołuje etapy rozwoju tej powieści, opierając się także na teorii Dušana Pirjevca, a spośród najmłodszych autorów, zajmujących się współczesną powieścią słoweńską – Toma Virka, Marka Juvana, Alojziji Zupan Sosič i innych.

W drugim rozdziale pierwszej części rozprawy prezentuje rolę bohatera w powieści słoweńskiej XIX i XX wieku, najwięcej uwagi poświęcając typom bohaterów Ivana Cankara. Jej zdaniem bohaterowie ci są kluczowi dla zrozumienia nie tylko słoweńskiej literatury, lecz również kultury i mentalności Słoweńców. Cankar tworzył na przełomie XIX i XX wieku, początkowo w duchu realizmu, następnie – symbolizmu, impresjonizmu, a nawet ekspresjonizmu. Doktorantka przybliży czytelnikowi jego twórczość także w kontekście literatury polskiej tego czasu (przede wszystkim okresu Młodej Polski, od 1890 roku; Stanisław Przybyszewski, Jan Kasprówicz, Stanisław Wyspiański). Opierając się na badaniach Francego Bernika podkreśla, że Ivan Cankar w swoich powieściach (*Tujci*, *Na klancu*, *Hiša Marije Pomočnice*, *Križ na gori*, *Gospa Judit*, *Martin Kačur*, *Milan in Milena* i innych) wykreował bohaterów, którzy wpisali się w słoweńską tradycję literacką i ogólną świadomość kulturową. Są to bohaterowie pasywni w świecie zewnętrznym i aktywni w sferze emocjonalnej, mentalnej. Autorka dokonuje analizy najbardziej znanych postaci stworzonych przez Cankara, takich jak Francka i Judit, które cechuje tęsknota za innym życiem oraz konflikt między duszą a ciałem, snem a rzeczywistością czy Martina Kačura, symbolizującego problemy narodo-

polityczne Słoweńców (np. walkę o prawo do własnego języka, stosunek do wpływów i roli kultury germańskiej itp.).

W trzecim rozdziale pierwszej części rozprawy Marlena Gruda omawia tzw. niesłoweńskość bohaterów w prozie Vladimira Bartola. Nazywa ich »bohaterami alternatywnymi«, oczywiście względem postaci Ivana Cankara. Vladimir Bartol, który zadebiutował w okresie międzywojennym i pisał także po II wojnie światowej, w odróżnieniu od Cankara pochodził ze środowiska mieszczańskiego, z okolic Triestu. Wychowywał się w rodzinie intelektualistów. Jego matka była jedną z pierwszych słoweńskich pisarek i pełniła funkcję redaktorki czasopisma »Slovenki« (Marica Nadlišek Bartol). Również on miał bardzo dobre wykształcenie, nie był zostawiony sam sobie ani też skazany na biedę jak Ivan Cankar. W prozie, np. w tomie nowel *Al Araf* i w powieści *Alamut* przedstawił silnych, charyzmatycznych, aktywnych bohaterów, działających w interesie własnym i narodu. Niestety krytyka literacka uznała literaturę Bartola za popularną i »niesłoweńską«. Odbiegała ona bowiem od dominującego wówczas modelu realizmu społecznego, poruszała problemy mieszczaństwa, a nie np. robotników czy chłopów. Po śmierci autora, w 1974 roku Taras Kermauner w ambitnym studium na temat jego twórczości uznał twórczość Bartola za zapowiedź nowoczesnej literatury słoweńskiej, a nawet metaforę czasów współczesnych (*Alamut*). Niektórzy uważają pisarza także za prekursora słoweńskiego postmodernizmu. Marlena Gruda zauważa tematyczną i stylistyczną bliskość literatury Bartola i literatury polskiej tego okresu (Stefana Grabińskiego, Witkacego, a nawet Witolda Gombrowicza i Brunona Schulza). W dalszej części rozdziału analizuje sylwetki bohaterów prozy Bartola, zwracając także uwagę na postać filozofa i alpinisty Klementa Juga, uosobienie nihilizmu i woli mocy, który stanowił pierwowzór wielu postaci stworzonych przez tego pisarza. Autorka pisze również o roli kobiet w prozie Bartola, przypominając o jego antyfeminizmie (»Pod względem duchowym mężczyźni przewyższają kobiety«). Kobiety były bowiem dla pisarza »rekwizytami«, a bohaterowie pełnili role władców, myślicieli, polityków, filozofów i artystów. Taką postacią jest Hasan ibn Saba w powieści *Alamut*, którą Marlena Gruda analizuje z uwzględnieniem rozpraw Toma Virka i Mirana Hladnika.

Druga część rozprawy poświęcona jest kategorii bohatera we współczesnej powieści słoweńskiej. Autorka w pierwszym rzędzie ustala status powieści słoweńskiej w XX i XXI wieku. Stwierdza, że współczesna powieść słoweńska zaczęła się kształtować po II wojnie światowej (za Jankiem Kosem). Po 1950 roku, a zwłaszcza po 1980. pojawiło się wiele nowych kierunków. Do 1948 roku w powieści słoweńskiej dominował realizm społeczny z

charakterystycznym tematem przeciętnego człowieka (Prežihov Voranc, Miško Kranjec, Ciril Kosmač), a po 1950 roku rozwinął się tzw. pluralizm literacki, na co niewątpliwie wpłynęły przekłady utworów literatury światowej i europejskiej (Marcela Prousta, Williama Faulknera, Jamesa Joyce'a, Franza Kafki, Ernesta Hemingway'a, Wirginii Woolf, następnie Jeana-Paula Sartre'a, Alaine'a Robbe-Grilleta, Gabriela Garcii Marqueza, Johna Bartha, Umberta Eco...). Autorka podkreśla, że w literaturze po II wojnie światowej można zaobserwować wyższą frekwencję motywów wojennych i bohaterów pochodzących ze środowiska miejskiego (u Edwarda Kocbeka, Andreja Hienga, Lojzego Kovačiča, Kajetana Kavčiča; Autorka nie wspomina o prozie np. Miry Mihelič, jednej z niewielu bardzo produktywnych pisarek tego okresu). Zaznacza, że około 1960 roku literatura słoweńska zaczęła zadawać pytania egzystencjalistyczne, postulując prawo człowieka do wolności wyboru (Dominik Smole, Vitomil Zupan, Peter Božič, Lojze Kovačič), a w latach 1965 – 1975 rozwijała się tzw. proza awangardowa. Proza lat 70. naznaczona była – jak zauważa – tendencjami postmodernistycznymi, a nieco później pojawiło się bliżej nieokreślone przez krytykę zjawisko tzw. nowej prozy słoweńskiej (Marko Švabič, Branko Gradišnik, Vladimir Kovačič, Uroš Kalčič, Boris Jukič, Tone Perčič, Milan Kleč) i realizmu magicznego (Marjan Tomšič).

Marlena Gruda opiera się głównie na dorobku historycznoliterackim Janka Kosa, Toma Virka, Marka Juvana i Helgi Glušič. Wymienieni autorzy niestety zbyt mało uwagi poświęcili pisarkom, co próbowano poprawić i uzupełnić w książce *Slovenska književnost III* (Ljubljana 2001, red. Jože Pogačnik; np. rozdz. Silviji Borovnik: *Pripovedna proza*). Pozycji tej brakuje w bibliografii, dołączonej do pracy, podobnie jak książki *Pišejo ženske drugače?* (Ljubljana 1995) Silviji Borovnik, która jako pierwsza po Marii Boršnik zainteresowała się badaniem tematów przemierzanych w słoweńskiej historii literatury takich, jak udział kobiet w słowenskim procesie historycznoliterackim, próbując zmienić przekonanie o tym, że ważne utwory napisali tylko mężczyźni. M. Gruda uwzględnia jednak prace pisarek w części analitycznej swojej rozprawy, nawiązującej do późniejszego okresu, tj. do lat 90., czasu rozkwitu postmodernizmu.

W analizie bohaterów literackich po 1991 roku Doktorantka opiera się na opracowaniach Alijziji Zupan Sosič. Rok 1991 jest rokiem uzyskania przez Słowenię niepodległości. Potem nastąpiło włączenie jej do NATO i Unii Europejskiej. Skutkiem nastania nowego okresu było także pojawienie się neoliberalnego kapitalizmu, który spowodował komercjalizację i sekularyzację kultury. Alojzija Zupan Sosič twierdzi, że literatura nie pełni już narodowo-konstytutywnej roli. Zauważalne są synkretyzm gatunkowy i rodzajowy

powieści, jej dialogiczność i nowa rola narratora. Marlena Gruda kontynuuje ów wywód, twierdząc, że istnieje także różnica między bohaterem przed 1991 i po tym roku. Ta różnica ma jednak charakter wewnętrzny, społeczno-polityczny, a nie kulturologiczny. Bohater po 1991 roku przeżywa swoją nową wolność, nie ulegając przy tym tzw. »europeizacji« lub »amerykanizacji«.

Godnym podkreślenia, oryginalnym wkładem Marleny Grudy w studia nad słoweńską powieścią po 1991 roku jest wprowadzona przez nią typologia bohatera. Wyróżnia Ona, umiejętnie wykorzystując teorię Gillesa Deleuze'a, cztery typy bohaterów: rizomatycznego, powtórzonego, schizoidalnego i zwielokrotnionego. Opisuje cechy każdego z nich na przykładach wybranych powieści. Bohatera rizomatycznego uznaje za najbardziej dynamicznego. Występuje w powieści *Satanova krona* Mihiy Mazziniego, *Filio ni doma* i *Ptičja hiša* Berty Bojetu, *Cimre Mai* Novak, *Pimlico* Milana Deklevy, *Telesa v temi* Davorina Lenki i *Na/pol* Jasmina Freliha. Bohater powtórzony to bohater wiecznego powrotu, typowy i stereotypowy Słoweńiec. Występuje w powieściach *Katarina, pav in jezuit* Draga Jančara, *Volčje noči* Vlada Žabota, *Otroške stvari* Lojzega Kovačiča, *Boštjanov let* Florjana Lipuša, *Jugoslavija, moja dežela* Gorana Vojnovicia, *Grenko morje* Marjana Tomšiča i *Demoni slavja* Rudiego Šeligi. Typ schizoidalny – Jej zdaniem – jest rozdwojony, traumatyczny, uwięziony w swoim świecie wewnętrznym m. in. w powieściach *Igra angelov in netopirjev* Aleša Čara, *Milovanje* Niny Kokelj, *Igranje* Stanki Hrastelj i *Ime mi je Damjan* Suzany Tratnik. Bohater zwielokrotniony jest najbardziej »egzotycznym« bohaterem powieści etnograficznej, postkolonialnej, z elementami wielokulturowości. Występuje w powieściach *Koža iz bombaža* Gabrieli Babnik i *Tao ljubezni* Andreja Blatnika. W dalszej części rozprawy Autorka bardzo dokładnie analizuje poszczególne typy bohaterów w 15 wymienionych powieściach, opublikowanych w latach 1991-2013.

W *Zakończeniu* dysertacji Doktorantka dokonała rekapitulacji swoich spostrzeżeń, sformułowanych na podstawie pogłębionych i wnikliwych badań obszernej literatury teoretycznej. Uwzględniła także dużą liczbę współczesnych powieści słoweńskich, które poddała oryginalnej analizie. Rozwój bohaterów porównała z typami bohaterów obecnych w prozie Cankara i Bartola. M. Gruda stwierdza, że współczesna literatura słoweńska nie pełni już roli narodowej, lecz koncentruje się na ukazywaniu historii osobistych. Bohaterowie najnowszej prozy słoweńskiej są aktywni w sferze mentalnej, szukają swojego miejsca w świecie. Posiadają cechy zarówno bohaterów prozy Cankara, jak i Bartola. Druga część ostatniego rozdziału rozprawy poświęcona jest roli bohatera w świecie fikcji. Autorka analizuje

narratora pierwszoosobowego i trzecioosobowego w obrębie wymienionych powieści. Jej zdaniem bohater w najnowszej powieści słoweńskiej pełni funkcję wielogłosowego narratora (Davorin Lenko). M. Gruda stwierdza, że w powieści słoweńskiej fikcję kształtują zarówno wątki fantastyczne, jak i realistyczne, nierzadko o podstawie autobiograficznej. Ich bohaterowie natomiast organizują mimetyczne światy przedstawione, światy fikcji literackiej.

Konkluzja:

Jako recenzentka stwierdzam, że Autorka napisała niezwykle obszerną, ciekawą i oryginalną rozprawę. Swoje badania oparła na bardzo wielu pracach teoretyczno- i historycznoliterackich, autorstwa badaczy polskich, słoweńskich i innych.

Rozprawa pani mgr Marleny Grudy pt. *Bohater w powieści słoweńskiej po 1991 roku* stanowi innowacyjny i oryginalny wkład w rozwój wiedzy o literaturze słoweńskiej i spełnia warunki określone w art. 13. 1. ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach i tytułach naukowych, stawiane pracom doktorskim. O jej dużej wartości świadczy opracowanie kategorii bohatera w słoweńskiej literaturze współczesnej, tematu dotąd jeszcze niepoddanego pogłębionej refleksji naukowej. Rozprawa została napisana z dużą dokładnością i wnikliwością (bibliografia obejmuje 273 pozycje). Dlatego wnoszę o dopuszczenie Autorki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Prof. zw. dr Silvija Borovnik

